

rights and freedoms of man and citizen. Investigation of this issue is by analyzing the works of famous Russian and Ukrainian scientists like Soviet period and the present, which became the subject of the proposed research article.

Key words: principles of information relations, guaranteeing openness, accessibility, freedom, information, reliability, completeness, legality, use, dissemination, storage, state relations.

Отримано 13.02.2013

УДК 340.1; 321.01

Ю. О. ПУНДОР

Юлія Олегівна Пундор, здобувач ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ» У ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ГАЛУЗЕВИХ ТЕОРІЯХ ЦИВІЛЬНОГО Й ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Категорія правосуб'єктності міцно затвердилася у науковій термінології та широко застосовується у всіх галузевих юридичних науках. Однак проблему правосуб'єктності не можна вважати остаточно вирішеною, оскільки до цього часу не сформульовано однозначного розуміння її змісту та співвідношення з іншими категоріями теорії права. Сфера застосування категорії «правосуб'єктність», її зміст, структурні елементи як у загальній теорії держави і права, так і в галузевих юридичних науках розкриваються неоднозначно, і цей предмет, відповідно, потребує подальшого дослідження.

У сучасній літературі має місце тривала та масштабна дискусія з приводу визначення змісту правосуб'єктності та пов'язаних із нею категорій теорії права, до якої залучилися такі науковці, як Р. О. Халфіна («Общее учение о правоотношении»), С. Ф. Кечекьян («Правоотношения в социалистическом обществе»), С. С. Алексеев («Общая теория права»), В. С. Нерсисянц («Наш шлях до права. Від соціалізму до соціалізму»), С. І. Архипов («Субъект права: теоретическое исследование») та багато інших. У результаті їх досліджень позначилася тенденція стосовно більш об'ємного (порівняно з цивілістичним) розуміння суб'єктивного права і правовідносин; по-різному визначаються правовий статус і правове становище громадян, їх правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, співвідношення між ними тощо.

Дискусію з приводу визначення змісту категорії «правосуб'єктність» не можна вважати закінченою, оскільки поки що вона не привела до єдиного вирішення актуальних проблем. У даній статті маємо за мету порівняти зміст категорії «правосуб'єктність» у теорії права та галузевих теоріях цивільного і господарського права, запропонувавши власне бачення змісту галузевої господарської правосуб'єктності, що вплине на формування загального визначення правосуб'єктності.

Однією із ключових у сучасній теорії права є проблема формування ефективної моделі правосуб'єктності як найбільш концептуальної властивості суб'єктів права, за допомогою якої забезпечується реалізація норм права, їх життєдіяльність¹.

У теорії права та держави зазначається, що правосуб'єктність як категорія юридичної науки слугує цілям визначення кола суб'єктів, що можуть бути учасниками суспільних відносин, врегульованих правовими нормами. Той, хто має правосуб'єктність, той і є суб'єктом права, тобто майбутнім чи актуальним учасником правовідносин.

Властивість бути суб'єктом права не виникає стихійно, вона не становить природної якості людини. Ця властивість, як справедливо зазначав Г. Ф. Шершеневич, «є творінням об'єктивного права»². Іншими словами, тільки за допомогою законодавчо закріплених норм можливе встановлення і надання специфічної юридичної якості (правосуб'єктності), що дає змогу особі або організації бути суб'єктом права.

Не зважаючи на те, що в юридичній літературі обговорюються різні аспекти понять «суб'єкт права» та «правосуб'єктність», є достатні підстави стверджувати: в теорії права та в чинному законодавстві суб'єкт права визначається формально, тобто юридично, а саме: через наявність у нього правосуб'єктності. Зокрема, в теорії права правосуб'єктність визначається як здатність особи бути суб'єктом права, мати права і обов'язки, брати участь у правовідносинах.

Однак висловлюються різні погляди на визначення змісту цієї правової категорії. Більшість з авторів не надають правосуб'єктності самостійного значення і розглядають її не як окремий правовий та категоріальний засіб, а розуміють як узагальнююче поняття, що відображає наявність в учасника правовідносин певних юридичних властивостей у їх нерозривній єдності.

О. С. Іоффе підкреслював, що витоки теоретичних уявлень про правосуб'єктність тісно пов'язані із категоріями «правоздатність» та «дієздатність». По-перше, за німецькою доктриною термін «правосуб'єктність» ототожнювався з правоздатністю, виходячи із того, що суб'єктом права вважався той, хто може мати права;

по-друге, за французькою доктриною термін «правосуб'єктність» розглядався через взаємозв'язок правоздатності та дієздатності³. У сучасній вітчизняній теорії права стверджується, що «під правосуб'єктністю фізичних і юридичних осіб розуміється наявність у них властивостей правоздатності та дієздатності»⁴.

С. І. Архіпов підкреслює, що дієздатність, як більш висока ступінь розвитку правосуб'єктності, вміщує у собі правоздатність в якості однієї із своїх сторін, аспектів⁵. Існує точка зору про те, що застосовувати інститути правоздатності та дієздатності можливо лише до фізичних осіб при дослідженні їх правосуб'єктності. Стосовно ж організацій, то у них правосуб'єктність знаходить свій вираз у компетенції їх органів, тобто в сукупності прав та обов'язків, що надаються їм для виконання відповідних функцій⁶.

Що ж стосується деліктоздатності, то у теорії права остання найчастіше тлумачиться як здатність особи нести відповідальність за вчинене нею правопорушення⁷, а категорія деліктоздатності в юридичній літературі розуміється у трьох ракурсах: як елемент правоздатності, як елемент дієздатності і як самостійний елемент правосуб'єктності⁸.

С. С. Алексєєв визначав деліктоздатність як «властивість особи нести самостійну юридичну відповідальність за вчинені нею правопорушення (делікти)». Щодо можливості виокремлення вказаної властивості як елемента загальної структури правосуб'єктності вчений займав доволі прагматичну позицію: з одного боку, він вважав, що для більшості суб'єктів права потреби у цьому немає, а з іншого, підкреслював, що «у деяких випадках виникає необхідність відокремлення деліктоздатності»⁹.

Як зазначають М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко, правосуб'єктність складається з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності разом узятих¹⁰.

Таким чином, узагальнюючи викладене вище, вважаємо, що у сучасній теорії права ствердився підхід, відповідно до якого елементами правосуб'єктності визнаються правоздатність, дієздатність та деліктоздатність (остання часто включається до складу дієздатності).

Поняття «правосуб'єктність» є міжгалузевим, і тому у межах кожної галузі права воно набуває свого особливого змістовного відтінку. Саме елементи змісту правосуб'єктності слугують опорою при визначенні спільних ознак та розбіжностей останньої у різних галузях права.

Зафіксувавши розуміння поняття «правосуб'єктність» у теорії права, перейдемо до розгляду особливостей цієї категорії у галузі цивільного права.

Цікавою є думка цивіліста Н. М. Хуторян щодо визначення змісту правосуб'єктності. Вона вважає, що сутність категорії правосуб'єктності розкривається через правоздатність, дієздатність і деліктоздатність¹¹.

Як правило, дослідники розглядають деліктоздатність суб'єктів цивільного права взагалі, а деліктоздатність юридичної особи зокрема – як елемент дієздатності відповідного учасника цивільних відносин¹². Проте в цивільній теорії також обґрунтована думка стосовно того, що аналіз змісту дієздатності та деліктоздатності правосуб'єктної організації, а також зв'язок зазначених правових засобів з певними матеріальними (соціально-економічними) ознаками юридичної особи свідчать про неприйнятність описаного вище підходу.

Згідно зі ст. 25 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) здатність мати цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. Жоден громадянин не може бути позбавлений правоздатності; це така правова властивість, яка в принципі не може бути вилучена у фізичної особи шляхом передачі її іншим суб'єктам.

Для того, щоб особа чи інший суб'єкт могли вступити у правові відносини, поряд із правоздатністю вони повинні володіти також і дієздатністю. Адже правоздатність означає лише здатність суб'єкта набувати права та виконувати обов'язки, обсяг яких визначений законом та установчим документом, однак скористатися ними особа може самостійно тільки за наявності дієздатності. Якщо правоздатність – це здатність бути адресатом суб'єктивного права, то дієздатність – це здатність суб'єкта генерувати та реалізовувати свою волю, яка має юридичні наслідки, тобто здатність самостійно здійснювати юридичні дії і особисто відповідати за власні протиправні діяння. Цивільна дієздатність – це здатність особи своїми діями набувати та здійснювати свої права й обов'язки, а у випадку невиконання обов'язків нести відповідальність.

Узагальнюючи викладене вище, доходимо до висновку, що як у загальній, так і у цивільній теорії права правосуб'єктність складається із міри нормативно окреслених та доступних суб'єкту правових можливостей (правоздатність) та міри можливостей суб'єкта власними діями реалізувати доступний йому правовий ресурс (дієздатність). Правоздатність та дієздатність суб'єкта є правовими субстанціями, діалектично поєднаними в межах правосуб'єктності як єдиного цілого та виступають проявами останньої.

Серед представників цивілістичної науки панує думка, за якою деліктоздатність розглядається як складова частина, елемент дієздатності особи. З погляду Я. Р. Веберса¹³ та О. С. Іоффе¹⁴, широке розуміння дієздатності виражається у тому, що вона розглядається як збірна категорія, що включає в себе здатність до вчинення правомірних юридичних дій (правочиноздатність), і здатність до відповідальності за правопорушення (деліктоздатність), тобто зазначені дві здатності розцінюються як структурні елементи єдиного поняття дієздатності.

Примітно, що дотепер у теорії цивільного права залишаються не визначеними критерії розмежування дієздатності та деліктоздатності, до кінця не розкрито характер їх взаємодії.

Кардинальні, на нашу думку, відмінності щодо змісту правосуб'єктності, на відміну від її структури у теорії права та теорії цивільного права, можливо простежити у теорії господарського права.

Основною, визначальною ознакою, що характеризує правовий статус суб'єкта господарського права, є його господарська правосуб'єктність.

На думку В. С. Щербини, категорія «правосуб'єктність» традиційно розкривається через «праводієздатність», і у науці господарського права вона отримує вираз у понятті «компетенція», тобто як господарська компетенція¹⁵.

У сучасній доктрині не сформувався єдиний погляд на вирішення питання про співвідношення цивільної право- та дієздатності і господарської (підприємницької) правосуб'єктності. Вважаємо, що проблема співвідношення цивільної та господарської право- та дієздатності в господарській науці поставлена помилково, оскільки не існує господарської правоздатності та господарської дієздатності, останні можна вважати «кальками» з цивільного права. На нашу думку, господарська право- і дієздатність виникають одночасно і з необхідністю трансформуються й у наступному існують у вигляді таких правових сутностей, як господарська компетенція та господарська деліктоздатність.

Двоїста приватно-публічна сутність господарської правосуб'єктності, що історично сформувалася, ускладнила її структуру. Колись структура приватної підприємницької правосуб'єктності включала правоздатність і дієздатність або ж прирівнювалася до правоздатності, а з трансформацією її у приватно-публічну сутність сформувалася також і нова внутрішня організація господарської компетенції¹⁶.

Ми розглядаємо категорію «господарська правосуб'єктність» як узагальнену характеристику господарської компетенції та господарської деліктоздатності, підтримуючи тим самим позицію розмежування понять «господарської правосуб'єктності» та «господарської компетенції».

Остання, як елемент господарської правосуб'єктності, є галузевим поняттям, що позначає сукупність господарських прав та обов'язків, встановлених чинним законодавством для певного виду господарських організацій. Доповнюється вона господарською деліктоздатністю, що являє собою передбачену законодавством та/чи договором можливість покладання на суб'єкта господарського права та/або застосування суб'єктом господарського права заходів господарсько-правової відповідальності.

Тобто, відповідно до викладеного вище, наприклад, фізична особа-підприємець володіє цивільною правоздатністю, цивільною дієздатністю, а також відділеною від них господарською правосуб'єктністю (господарською компетенцією та господарською деліктоздатністю).

Таким чином, необмежена законом чи вироком суду правоздатність та повна цивільна дієздатність фізичної особи є передумовами набуття нею у встановленому законодавством порядку господарської правосуб'єктності підприємця. Такий підхід слід визнати цілком обґрунтованим, оскільки реалізувати господарську компетенцію та нести господарську відповідальність може лише дієздатний індивід, а людина є істотою біологічною – з усіма наслідками, що випливають із цього факту (необхідність становлення та захисту у початковий період життя, труднощі та біологічна деградація у старості, хвороби, вади тощо). Водночас, набуття фізичною особою статусу підприємця всупереч судовому обмеженню чи вимогам нормативного припису буде порушенням правового порядку, що також є неприпустимим.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити наступне.

В юридичній літературі були висловлені різні концепції щодо змісту поняття правосуб'єктності. Одні дослідники ототожнювали правосуб'єктність з правоздатністю і визначали її як здатність мати права і обов'язки. Інші розглядали правосуб'єктність як цілісне явище, що складається з правоздатності і дієздатності та характеризується як здатність мати права, обов'язки і здійснювати їх. Також у літературі висловлювались твердження про те, що правосуб'єктність в одних галузях права рівнозначна правоздатності, а в інших вона виступає як право-дієздатність. Суперечки і дискусії з приводу змісту правосуб'єктності у теорії права, а особливо у галузевих теоріях права, так і не припинились.

Саме через порівняння підстав виникнення, процесу формування, структури та обсягу правосуб'єктності у різних галузях права, а також шляхом порівняльного аналізу змісту відповідної категорії у галузевих теоріях можливо сформулювати її цілісне та істинне визначення у теорії права.

На нашу думку, структуризація господарської правосуб'єктності на господарську компетенцію та господарську деліктоздатність є одним із прямих доказів самостійного функціонування деліктоздатності в структурі правосуб'єктності. Таке тлумачення вищезазначених категорій матиме наслідком уточнення змісту поняття «правосуб'єктність» та її особливостей у теорії права, оскільки остання повинна враховувати одержані галузевими науками здобутки, виступаючи системою правових категорій найвищого рівня узагальнення.

¹ Костюк В. Л. Проблеми визначення правосуб'єктності у загальній теорії права // Держава і право. – 2009. – Вип. 44. – С. 14.

² Шершеневич Г. Ф. Наука цивільного права в Росії [Текст]. – М.: Статут, 2003. – С. 215.

³ Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2000. – С. 84.

⁴ Санжарук Т. Правосуб'єктність та її елементи як властивості суб'єктів права. // Матеріали X регіональної науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lexlibrary.org>

⁵ Архитов С. И. Субъект права: теоретическое исследование. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс». – 2004. – С. 133.

⁶ Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник / За ред. проф. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 192.

⁷ Скаун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Х.: Консум, 2006. – 359 с.

⁸ Хуторян Н. М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових відносин : монографія / Н. М. Хуторян. – К. : Атіка, 2002. – 64 с.

⁹ Алексеев С. С. Общая теория социалистического права. – Свердловск, 1964. – Вып. 2. – С. 80.

¹⁰ Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 340 с.

¹¹ Илларионова Т. И. Структура гражданской правосубъектности // Правовые проблемы гражданской правосубъектности. Межвузовский сборник научных трудов. Вып. 62. / Под ред. О. А. Красавчикова. – Свердловск, УрГУ, 1978. – С. 408.

¹² Цирульников В. Н. Определение юридического лица как субъекта права. – Волгоград: ВА МВД России, 2001. – С. 66.

¹³ Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. – Рига: Зинатне, 1976. – С. 124.

¹⁴ Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1955. – С. 55.

¹⁵ Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 117 с.

¹⁶ Грудницька С. М. Еволюція господарської правосуб'єктності як економіко-правової категорії // Право України. – №8. – 2008. – С. 80.

Резюме

Пундор Ю. О. Про визначення змісту категорії «правосуб'єктність» у теорії права та галузевих теоріях цивільного й господарського права (порівняльно-правовий аспект).

У зв'язку із прогресивним розвитком права як феномену на сутність та буття більшості фундаментальних правових явищ (та, відповідно, на зміст загальнотеоретичних категорій, що віддзеркалюють реалії права) впливають їх специфічні галузеві втілення. Атрибути останніх відіграють важливу роль у формуванні такого визначення категорії «правосуб'єктність» у теорії права, яке б відповідало сучасним правовим реаліям. У статті автор запропонував власне бачення змісту господарської правосуб'єктності з метою усунення прогалин щодо поняття деліктоздатності у теорії права та у галузевій теорії цивільного права.

Ключові слова: правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, господарська компетенція, теорія права.

Резюме

Пундор Ю. О. Об определении содержания категории «правосубъектность» в теории права и отраслевых теориях гражданского и хозяйственного права (сравнительно-правовой аспект).

В связи с прогрессивным развитием права как феномена на сущность и бытие большинства фундаментальных правовых явлений (и, соответственно, на содержание общетеоретических категорий, отражающих реалии права) влияют их специфические отраслевые воплощения. Последние играют важную роль в формировании определения категории «правосубъектность» в теории права, которое бы отвечало современным правовым реалиям. В статье автор предложил собственное видение содержания хозяйственной правосубъектности с целью устранения пробелов относительно понятия деликтоспособности в теории права и отраслевой теории гражданского права.

Ключевые слова: правосубъектность, правоспособность, дееспособность, деликтоспособность, хозяйственная компетенция, теория права.

Summary

Pundor Y. On the definition of the category «legal personality» in the theory of law and branch theories of civil and commercial law (comparative legal aspects).

Due to the progressive development of the law as a phenomenon the essence and the existence of most fundamental legal facts (and therefore the content of general theoretical categories that reflect the realities of law) are affected by their specific branch implementation. Last play an important role in forming the definition of the category «legal personality» in the law theory that would meet current legal realities. The author suggested his own vision of commercial legal personality's content to fill the gaps connected with the definition «delictability» in the theory of law and branch theory of civil law.

Key words: legal personality, legal capacity, capability, delectability, commercial reference, law theory.

Отримано 15.03.2013